

ZABATI OLTARNE PREGRADE IZ CRKVINE U BISKUPIJI KOD KNINA

Nikola Jakšić

Dijelovi crkvenog namještaja na Crkvini u Biskupiji ostaju do danas najbrojniji unutar nalaza ranosrednjovjekovne plastike u Dalmaciji. Taj je lokalitet od prvih istraživanja 1886. godine pa nadalje dao obilje dekorativnog kamenog crkvenog namještaja i teško će biti po bogatstvu ikada nadmašen i prilikom istraživanja novih nalazišta. Istraživanje na Crkvini bio je pionirski pothvat u našoj nacionalnoj arheologiji i provedeno je s dosta entuzijazma, ali na žalost s malo iskustva i znanja (prije svega metodološkog). Od tih iskapanja ostala je velika količina sakupljenog materijala koji se sada čuva u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, od kojih su neki izuzetno rijetki i vrijedni primjerci. Zbog stilske neujednačenosti svih nalaza dekorativne plastike bilo je jasno da navedeni spomenici ne pripadaju istom vremenu, iako svi ulaze u vremenski okvir od početka IX—XII st.¹ To bi značilo da se u toku ova tri stoljeća crkveni namještaj mijenjao, pa zbog toga i nalazimo ovako brojne ostatke. Razne faze u izradi namještaja, međutim, nitko nije pokušao odvojiti, pa ni zato ne znamo koji spomenici pripadaju pojedinoj izvedbenoj fazi, niti znamo koliko je tih faza bilo. Svrha je ovog rada da upravo u tom pravcu načini prvi korak i potakne na nova razmišljanja koja bi dovela do eventualnog rješenja.

Ovaj pokušaj rezultat je poznavanja jedne neobične činjenice. Na Crkvini u Biskupiji nađen je, naime, velik broj fragmenata, koji pripadaju zabatima oltarne pregrade. Poznato nam je, pak, da je objekt na Crkvini bio raščlanjen u tri broda, pa je stoga i oltarna pregrada morala imati tri prolaza kojima se komuniciralo između naosa i prezbiterija.² Nad tim su prolazima, kao sastavni dio oltarne pregrade stajali zabati. Jednoj, dakle, oltarnoj pregradi pripadaju svega tri zabata. Na Crkvini je pronađeno što zabata, što njihovih ulomaka dvanaest komada.

Pokušao sam od raspoloživog materijala grupirati po tri srodna spomenika i tako preko dobivenih stilskih cjelina utvrditi broj (najmanji) promjena cjelovitih ili djelomičnih na oltarnoj pregradi odnosno na oltarnim pregradama na Crkvini.

Prikaz zabata

1) Vis. 75 cm, šir. 113 cm (T I sl. 1)

Zabat rekonstruiran od šest ulomaka od kojih se neki međusobno spajaju. Obodna traka ukrašena je kukama. Od središnjeg polja dijeli je naglašeno ali dosta otučeno plastično rebro koje na unutarnoj strani prema središnjem polju ima uklesan niz stiliziranih listića. U središnjem polju sačuvana je okomita i lijeva hasta križa. Površina mu je ispunjena troprutim dvopletom s okulusom u sredini, a krajevi završavaju voluticama. Pod lijevom hastom križa u profilu je ptica s grozdom u kljunu. Tijelo ptice ispunjeno je ornamentom na riblju kost, a rep se spušta prema uglu zabata u četiri nešto povijena plastična rebra. Stoji na kratkim širokim nožicama koje se u donjem dijelu povijaju prema naprijed. Donja lučna traka zabata omeđena je sa dva lučna plastična rebra ispunjena troprutastom pletenicom.³

2) Vis. 44 cm, šir. 55 cm (T I sl.2)

Veći ulomak zabata sastavljen od četiri komada. Obodna traka bila je ukrašena kukama, kako se naslućuje po sačuvanom dijelu kuke s desne strane. Od središnjeg polja dijeli je naglašeno ali dosta otučeno plastično rebro koje na unutarnoj strani prema središnjem polju ima sačuvane ostatke reda isklesanih stiliziranih listića. U središnjem polju je križ ispunjen troprutastim dvopletom s okulusom u sredini. Krakovi mu završavaju voluticama. Sa svake strane križa je pod vodoravnim hastama po jedna u profilu isklesana ptica s grozdom u kljunu. Tijelo ptice ispunjeno je ornamentom na riblju kost, a rep se spušta prema uglu zabata u tri nešto povijena plastična rebra. Ptica stoji na kratkim širokim nožicama koje se u donjem dijelu povijaju prema naprijed. Donja, lučna traka zabata omeđena je sa dva lučna plastična rebra. Na njoj je isklesan tekst: DATUS. E GRA NĀQ:UTA...⁴

3) Dva ulomka jednog zabata koji se ne spajaju.

Prvi ulomak: Vis. 30 cm, šir. 29 cm, deblj. 14 cm (T I sl. 3)

Ulomak gornjeg vrha zabata. Obodna traka ukrašena je kukama. Od središnjeg polja dijeli je naglašeno ali dosta otučeno plastično rebro na kojemu se nisu sačuvali isklesani stilizirani listići. Od kompozicije u središnjem polju sačuvana je gornja hasta križa čija je površina dosta otučena i jedan uvijutak lijeve haste.

Drugi ulomak: Vis. 25 cm, šir. 60 cm, deblj. 14 cm

Tri sastavljena ulomka desnog donjeg dijela zabata. Obodna traka ispunjena je kukama. Od središnjeg polja dijeli je naglašeno ali dosta otučeno plastično rebro, koje na unutarnoj strani prema središnjem polju ima sačuvane ostatke reda isklesanih stiliziranih listića. Od kompozicije u središnjem polju sačuvan je donji dio tijela ptice i nožice. Ostatak tijela ispunjen je paralelnim crticama (polovina ornamentata na riblju kost.) Ptica stoji na kratkim širokim nožicama koje se u donjem dijelu povijaju prema

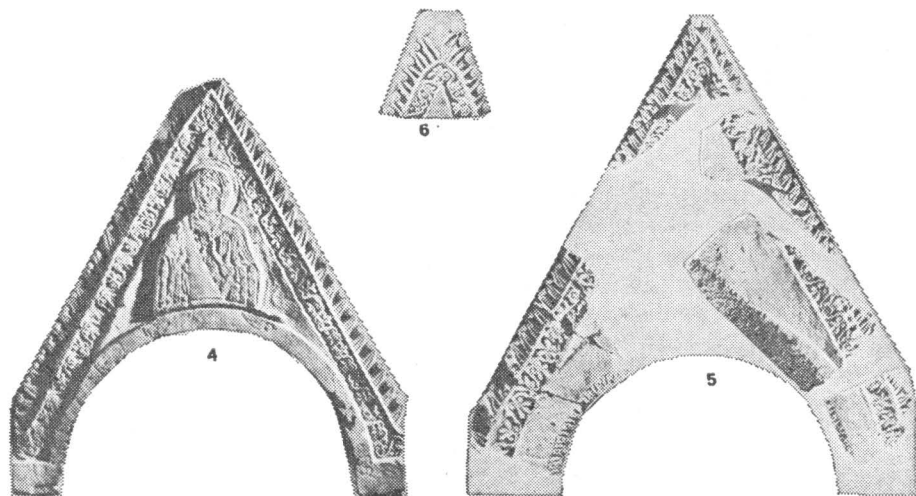

Zabati oltarne pregrade (1, 2, 3) iz Crkvine u Biskupiji kod Knina

naprijed. U samom uglu polja sačuvano je jedno plastično, nešto povijeno rebro repa. Donja lučna traka zabata omeđena je s dva lučna plastična rebra. Na njoj je isklesan tekst: . . . TIS OBRVCTA. SED NC AV⁵

4) Vis. 107 cm, šir. 103 cm (T II sl. 4)

Zabat koji je manjim dijelom rekonstruiran. Obodna traka ukrašena je kukama postavljenim u obrnutom pravcu nego što je to uobičajeno i od

Zabati oltarne pregrade (4, 5, 6) iz Crkvine u Biskupiji kod Knina

središnjeg polja dijeli je druga traka ispunjena nizom stiliziranih palmeta što su postavljene naizmjenično, jedna prema unutarnjoj, a druga prema vanjskoj strani. U središnjem polju isklesan je lik Bogorodice izrađen tankim uparanim linijama. Bogorodica je u stavu adorantkinje. Omotana je u plašt što joj je prebačen preko ramena čiji su nabori izrađeni kosim i okomitim linijama. Ruke su joj naslonjene na prsa s dlanovima okrenutim prema naprijed. Oko glave joj je aureola. Nad čelom i iznad glave uklesan je križ. Na donjoj, lučnoj traci zabata stoji natpis: SAL VE G S GO⁶

5) Vis. 126 cm, šir. 114 cm (T II sl. 5)

Rekonstruirani zabat od pet ulomaka koji se međusobno ne spajaju. Obodna traka ukrašena je kukama koje teku u obrnutom pravcu nego što je to uobičajeno, i od središnjeg polja dijeli je druga traka ispunjena nizom stiliziranih palmeta što su postavljene naizmjenično jedna prema unutarnjoj, a druga prema vanjskoj strani. Sačuvani su samo rubni dijelo-

Zabati oltarne pregrade (7, 8) i ulomci ambona (a, b, c) iz Crkvine u Biskupiji kod Knina

vi središnjeg polja koje je potpuno neukrašeno, ali se na desnom većem ulomku nazire da je površina naknadno radirana na mjestu gdje je nekada vjerojatno bila kompozicija srodnih stilskih osobina, kao na zabatu br. 4. Donja lučna traka zabata je široka, bez ornamentata i teksta. Ornament se nalazi na prednjem dijelu unutarnje strane luka. To je pojas stiliziranih listova u nizu.⁷

6) Vis. 26 cm, šir. 25 cm. (T II sl. 6)

Ulomak samog vrha zabata. Obodna traka ukrašena je kukama koje teku u obrnutom smjeru nego što je to uobičajeno, i od središnjeg polja dijeli je druga traka ispunjena nizom stiliziranih palmeta što su postavljene naizmjenično jedna prema unutarnjoj, a druga prema vanjskoj strani. Od središnjeg polja sačuvao se samo gornji ugao i na tome mjestu nema traga eventualnoj kompoziciji.

7) Vis. 28 cm, šir. 43 cm. (T III sl. 7)

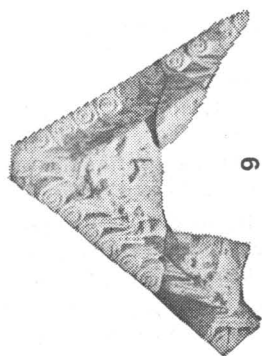
Dijelom rekonstruiran zabat sastavljen od tri ulomka. Obodna traka nije sačuvana nego samo dio plastičnog rebra u lijevom uglu što dijeli obodnu traku od središnjeg polja. Ne raspoznaje se ornament koji je bio s unutarnje strane rebra isklesan zbog istrošenosti ulomka. U središnjem polju dio križa ispunjen je troprutim dvopletom s okulusom u sredini. Sačuvani donji krak križa završava voluticama. Pod vodoravnom hastom križa je po jedna rozeta. Na onoj bolje sačuvanoj s lijeve strane vidi se da su rozete bile šesterolatične i da se do njih, prema donjem uglu polja, smjestila po još jedna manja rozeta. Donja lučna traka ispunjena je troprutim dvopletom.⁸

8) Vis. 16 cm, šir. 19 cm (T III sl. 2)

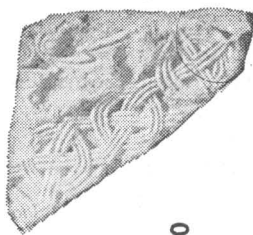
Desni donji ulomak zabata sastavljen od dva komada. Na lijevoj je strani ulomka sačuvana donja hasta križa ispunjena troprutim dvopletom. Desno od te haste su dvije peterolatične rozete (zvijezdice) opasane troprutom vegetabilnom viticom. Donja lučna traka ispunjena je troprutim dvopletom.⁹

9) Dimenzije (54×43 cm, 36×26 cm, 23×15 cm) (T IV sl. 1)

Tri ulomka jednog zabata koji se ne mogu međusobno spojiti. Gornji ulomak, sastavljen od pet komada, dio je gornjeg završetka zabata, a druga dva ulomka dijelovi su lijevog i desnog donjeg ugla. Obodna traka ukrašena je kukama. Od središnjeg polja dijeli je naglašeno ali dosta otučeno plastično rebro na kojemu su sačuvani (s lijeve strane) isklesani stilizirani listići. Od kompozicije u središnjem polju sačuvani su završeci gornje i lijeve haste križa čiji su krajevi razdvojeni i koji je ispunjen pleternim ornamentom. Ostali dijelovi kompozicije središnjeg polja nisu sačuvani, osim što se na lijevoj strani možda naziru ostaci ptice. Donja lučna traka, omeđena sa dva plastična lučna rebra, ispunjena je troprutim dvopletom.¹⁰

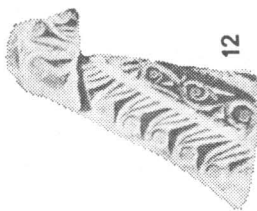
9

10

11

12

a

Zabati oltarne pregrade (9, 10, 11, 12) iz Crkvine u Biskupiji kod Knina i zabati oltarne pregrade iz Sopota (a)

10) Dimenzije a) 20×5 , b) 23×19 , c) 37×21 (T IV sl. 10)

Tri ulomka jednog zabata koji se ne mogu međusobno spojiti. Najmanji ulomak je vrh samog zabata i na njemu je sačuvan dio obodne trake s kukama i rupa za nasadivanje križa. Donji, lijevi i desni ulomak imaju sačuvan dio obodne trake s kukama, dok im je naglašeno plastično rebro što obodnu traku dijeli od središnjeg polja potpuno otučeno. Od središnjeg polja nije sačuvano ništa. Donja lučna traka ispunjena je troprutim kružnicama koje povezuje tropruta dvopleta traka.¹¹

11) Vis. 19 cm, šir. 30 cm (T IV sl. 11)

Ulomak zabata spojen od dva dijela. Obodne trake se nisu sačuvale. Od kompozicije u središnjem polju sačuvana je donja hasta križa i veći dio ptice na desnoj strani. Tijelo ptice ispunjeno je koncentričnim linijama što prate vanjski oblik trupa, a dugačak rep ispunjen je ornamentom na riblju kost. Donje lučno polje odvojeno je od središnjeg naglašenim lučnim rebrom i na njemu je natpis: DVX GLO...¹²

12) Vis. 27 cm, šir. 12 cm (T IV sl. 12)

Ulomak lijeve strane vrha zabata. Obodna traka ispunjena je kukama i od središnjeg polja dijeli je druga, reljefno naglašena traka, ispunjena intermitirajućim lozicama. Ostali se dijelovi nisu sačuvali.¹³

Prije nego što prijedem na utvrđivanje srodnih likovnih osobina i na grupiranje pojedinih spomenika, moram istaći da se kao dijelovi zabata koji potječu s Crkvine u starijoj literaturi nabrajaju još neki ulomci, pa bi time njihov broj bio nešto veći od onoga što sam ga u popisu naveo. Dva su tako ulomka zabata koji navodno potječu s Crkvine poslije spojena s ulomcima nađenim na susjednom lokalitetu »Stupovi«, pa postaje jasno da su bili pogrešno naznačeni kao nalazi s Crkvine.¹⁴ To se vjerojatno dogodilo zbog blizine tih dvaju položaja kao i zbog istovremenog iskapanja na njima. To su fragmenti koje Radić donosi pod brojem 11 i 18. Ulomak broj 36 kod Radića dio je koji je pripadao šesterostranom ciboriju s Crkvine.¹⁵ Preostaje još ulomak koji Radić donosi pod brojem 15.¹⁶ Taj je ulomak sasvim sigurno dio zabata koji se vezuje uz arhitravne grede pronađene na trećem položaju u Biskupiji — Bukurovićeva bašta.¹⁷ I tu je došlo do iste greške kao i u slučaju zabata sa Stupova, pa je kao mjesto nalaza navedena Crkvina-Biskupija umjesto Bukurovića bašta-Biskupija. Kada sam od spomenika koji se spominju kao zabati iz Crkvine u Biskupiji odvojio navedene ulomke, jer ne pripadaju nalazima s tog lokaliteta ili uopće nisu dijelovi zabata, ostaje nam popis spomenika koji sam gore iznio.

Od ovih dvanaest što bolje, što slabije sačuvanih zabata ili njihovih ulomaka pažnju znanstvene javnosti pobudila su samo tri spomenika: zabat pod brojem 4 s prikazom Madone, ulomak pod brojem 3 (T I) s ostatkom natpisa: ...ALVTIS OBRVCTA SED NC AV i ulomak s ostatkom natpisa DVX GLO... (T IV, sl. 11).¹⁸ Od ta tri zabata samo je onaj s likom Madone bio predmetom interesa likovnih stručnjaka, dok su ostala dva izazvala pažnju istraživača isključivo zbog epigrafskih ostataka. Ja ću se na ovom

mjestu koristiti isključivo likovnim svojstvima tih spomenika i pokušati pokazati kako se eksploatacijom i tako skromnih likovnih ostataka dolazi do zanimljivih pretpostavki.

Prijedimo na same spomenike. Zabati pod brojem 1, 2 i 3 (T I) pokazuju identične stilske osobine. Obodna traka kod sva tri spomenika ispunjena je kukama. Sačuvane su vrlo dobro na spomenicima pod brojem 1 i 3, dok se u desnom uglu spomenika pod brojem 2 naziru ostaci kuka po kojima se jasno vidi da su bile identične s kukama na ostala dva zabata. Naglašeno plastično rebro koje dijeli obodni pojas kuka od središnjeg polja zabata otučeno je na sva tri spomenika, ali se na desnim stranama spomenika broj 2 i 3 naziru ostaci ornamenta koji je bio uklesan na unutarnjoj strani rebra prema središnjem polju. To je prema analogijama niz isklesanih stiliziranih listića.

Kompozicija središnjeg polja najbolje je sačuvana na zabatu broj 2. U sredini je križ koji zauzima čitavu visinu polja, a pod vodoravnom hastom križa sa svake strane po jedna ptica u profilu s grozdom u kljunu. Krakovi križa završavaju voluticama, a površina križa ispunjena je tropretim dvopletom. Ostaci križa s istim karakteristikama vide se na zabatu broj 1, dok na trećem križ nije sačuvan. Ptice ili dijelovi ptica nalaze se na sva tri spomenika. Prema sačuvanim ostacima one su na zabatima broj 1 i 2 potpuno identične. Male okrugle glavice imaju naglašeno oko i u kljunu nose grozd posve jednako izrađen od sitnih plastičnih bobica. Tijelo je izduženo, u donjem dijelu zaobljeno i ispunjeno ornamentom na riblju kost. Dugačak rep spušta se prema uglu središnjeg polja isklesan u paralelna, nešto povijena plastična rebra. Ptice stoje na dvjema kratkim, jakim nožicama isklesanim od tri plastična rebra koje se u donjem dijelu lome prema naprijed aludirajući na kandže. Na zabatu broj 3, na kojemu je sačuvan samo donji dio tijela ptice, zapažaju se opet iste osobine. Izduženo u dnu savijeno tijelo ispunjeno je uklesanim paralelnim sitnim linijama (ostatak ornamenta na riblju kost). Nožice imaju također ista svojstva već opisana kod prethodnih zabata. Donja lučna traka na sva tri zabata široka je i omeđena s dva plastična lučna rebra. Kod zabata broj 2 i 3 ta je traka ispunjena natpisom vrlo sličnih epigrafskih svojstava, iako su kod zabata broj 2 slova nešto veća. Zabat broj 1 nema natpisa nego mu je lučna traka ispunjena tropretim pletenicom. To će biti i jedina razlika među tim spomenicima. Ostali ornamentalni i kompozicioni elementi se kod sva tri zabata potpuno podudaraju, pa je očito da su pripadali jednoj oltarnoj pregradi, odnosno da ih je radila ista klesarska radionica.

Drugu grupu zabata, koje po stilskim svojstvima treba vezati u jednu cjelinu, čine spomenici pod brojem 4, 5 i 6 (T II). Likovni elementi po kojima ih možemo povezivati nisu toliko brojni kao kod prethodne grupe, ali su vrlo svojevrsni. To je obodna traka koja je ispunjena kukama posve identičnima na sva tri spomenika i koje su postavljene u obrnutom smjeru nego što je to uobičajeno. Druga ornamentalna traka, koja dijeli obodnu od središnjeg polja zabata, nije u reljefu naglašena (kao što je to najčešće slučaj kod većine zabata), ispunjena je nizom stiliziranih palmeta što su postavljene naizmjenično jedna prema unutarnjoj, a druga prema vanjskoj strani.

Samo je kod zabata broj 4 u središnjem uglu sačuvana likovna kompozicija. Zabat broj 5 nije u cijelosti sačuvan, a ni njegovo središnje polje. Na ostacima nema dijelova neke kompozicije, ali se na desnoj strani naslućuje da je ona tu nekada postojala i da je naknadno otučena, i to vrlo pažljivo tako da je središnje polje gotovo potpuno jednolično isklesano u ravnu plohu. Od zabata broj 6 preostao je sami vrh središnjeg polja, pa nije ostalo nikakva traga likovne kompozicije. Da bi se ta tri zabata, odnosno ulomka sagledali kao jedinstvena cjelina dovoljan je, kako sam već rekao, samo uvid u njihove doista svojstvene ornamentalne trake.

Od 12 zabata ili ulomaka, koliko ih ukupno s Crkvine poznajemo, odvojili smo dvije cjeline (dva puta po tri) bez većih teškoća jer su im likovne osobine dosta specifične i unutar pojedine grupe vrlo izražajne, pa i jedinstvene, a i sami su ulomci relativno dobro sačuvani, tako da nam je uvid u većinu kompozicionih elemenata omogućen. U preostalih 6 komada radi se većinom o vrlo fragmentarnim spomenicima, odnosno ulomcima pojedinih zabata, i na svakome će nedostajati poneki od onih elemenata koje sam koristio u odvajanju i grupiranju pojedinih cjelina, što znatno otežava rad oko njihova međusobnog povezivanja.

Kod tih preostalih 6 ulomaka zabata uočljiva je na prvi pogled bolje samo stilska srodnost među ulomcima broj 7 i 8 (T III). U oba se nalaze ostaci križa u središnjem polju i u oba su slučaja ispunjeni troprutim dvopletom, a istom je pletenicom kod oba ulomka ispunjena i donje lučna traka. Ni jedan ni drugi ulomak nemaju u središnjem polju izvedenu »klasičnu« kompoziciju s dvjema pticama pod križem, nego se pod vodoravnom hastom nalaze isklesane rozete. Na zabatu broj 7 rozete su šesterolatične i međusobno se dodiruju vrškovima latica, dok su kod zabata broj 8 peterolatične (zvijezdice) i opasane troprutom vegetabilnom viticom.

Uz ulomke tih dvaju zabata čini se da bi trebalo vezati još neke dijelove crkvenog namještaja s Crkvine. To su pilastar, ploča ambona i prsobran ambona (T III sl. a, b, c) čija je površina ispunjena istim motivom rozeta.⁴⁹ Možda i ne bi bilo ispravno vezivati tolik broj ulomaka u stilsku cjelinu samo na osnovi toga što se ukrašavaju rozetom, to prije jer se motiv peterolatične, šesterolatične ili osmerolatične rozete dosta često javlja u ornamentálnom sadržaju na preostacima crkvenog namještaja, ali takva pojava da je čitava površina ispunjena nanizanim ili poredanim rozetama a da se one ne izmjenjuju s drugim motivom vrlo je indikativna. Navedeni prsobran ambona nema na sebi rozete, ali ga vezujem uz ploču ambona među ostalim i zato jer nam ostaci nekoga drugog ambona s Crkvine nisu poznati. Ornamentalni motivi jednog i drugog dijela ambona potpuno su različiti, ali se nalaze zajedno ukomponirani na već navedenom ulomku iz te grupe, tj. na zabatu broj 7 (križ i rozete). Stoga mislim da izradu ambona na Crkvini treba smatrati istovremenom s gradnjom ili intervencijom na oltarnoj pregradi, od koje su nam ostala dva ulomka zabata i jedan pilastar.

S preostalim ulomcima situacija je još složenija. Pojedini nam ulomci pružaju uvid samo u različitost obodnih traka, dok je na ulomku broj 11 sačuvan samo manji dio kompozicije središnjeg polja i donja lučna traka.

Među ulomcima zabata kojima su sačuvane obodne trake ulomak broj 12 (T IV) jasno se razlikuje od onih pod brojem 9 i 10 (T IV), dok su prema obodnim trakama broj 9 i 10 vrlo bliski (kuke i primitivna pletenica lučne trake). Ulomak zabata s natpisom DUX GLO (T IV sl. 11) nema na žalost sačuvane obodne trake prema čijim bi se svojstvima mogle vezivati uz one broj 9 i 10, ili pak broj 12. Međutim, ako se oslonimo na komparativni materijal, čini mi se da se ulomak s natpisom DVX GLO uz nešto opreza može pridružiti onima pod brojem 9 i 10. Na jednom bolje sačuvanom zabatu iz Šopota (T IV sl. a) nalazimo neke elemente svih triju zabata s Crkvine. Obodne trake identične su onima na dijelovima zabata pod brojem 9 i 10. Oblik križa se razabire na broju 9 i 11 iz Crkvine s razdvojenim krajevima, isti je onaj koji se susreće i na zabatu iz Šopota. Donja lučna traka odvojena je od središnjeg polja plastičnim lučnim rebrom, i u Šopotu i na broju 9 i 10 iz Crkvine. Rep ptice je i na onom iz Šopota i na onome iz Biskupije ispunjen ornamentom na riblju kost. Postoje među njima naravno i stanovite razlike, ali činjenica da zabat iz Šopota anticipira pojedine elemente svih triju zabata s Crkvine navodi na pomisao da su ulomci broj 9 i 10 imali veoma slične likovne osobine središnjeg polja, kao i onaj s natpisom DVX GLO i obrnuto, da je isti komad mogao imati obodne trake sličnih svojstava kao i zabati broj 9 i 10.

Ostaje nam da na kraju kažemo nešto i o vremenu u kojemu su nastali ti spomenici s Crkvine.

Od svih spominjanih zabata u literaturi je preciznije datiran samo onaj s prikazom Madone. Većina je autora suglasna da se radi o spomeniku iz XI st., čak iz druge polovine, a tom se mišljenju valja svakako pridružiti i prihvatiti ga.²⁰ Time bi bila datirana i druga grupa zabata s Crkvine (broj 4, 5 i 6). (T II)

Vezivanjem ulomaka četvrte grupe (broj 9, 10 i 11) (T IV sl. 9, 10, 11) za zabat iz Šopota dobivamo i oslonac za dataciju tih spomenika. Taj je šopotski zabat dio oltarne pregrade od koje nam je ostao još jedan zabat s natpisom DVX CRVATORV̄ COGIT i arhitravne grede s natpisom BRANIMIRO COM. Ovdje se comes Branimir javlja kao vremenska oznaka (vjerojatno gradnje) i time datira spomenik u drugu polovinu IX st.²¹ Dakle, ulomke četvrte grupe valja datirati otprilike istim vremenom.

Među preostalim ulomcima lakše je odrediti vrijeme nastanka onome pod brojem 12 (T IV). Obodne trake, koje su jedine sačuvane, odgovaraju spomenicima iz kasnijeg razdoblja. Kuke su veoma slične kukama u drugoj grupi (XI st.), a druga je traka ispunjena motivom intermitirajućih lozica jednako kao i obodna traka na zabatu iz Sustjepana, koji po stilskim osobinama odgovara XII st.²² Taj je ulomak prema tome iz kraja XI ili početka XII st.

Teže je pobliže odrediti vrijeme nastanka prve grupe (broj 1, 2 i 3) (T I) i treće grupe (broj 7 i 8) (T III). Prema stilskim osobinama pripadaju svakako preromaničkoj fazi i njihova datacija ne prelazi X st., jer na njima nema onih formalno stilskih osobina koje zabati pa i ostali spomenici XI st. posjeduju. Jedna je od tih grupa vjerojatno ranija, a druga kasnija od one iz druge polovine IX st. Naime, teško je pretpostaviti da je prva oltarna

pregrada u Crkvini podignuta tek u drugoj polovini IX st., isto tako kao što je teško vjerovati da su u IX st. bile izmijenjene tri pregrade.

Koliko god uspijevamo pomoću određenih stilskih svojstava odvajati spomenike XI st. od onih iz IX ili X st., toliko je teško jasno izlučiti što pripada IX st., a što X st., ako ne posjedujemo druge jasne oslonce za dataciju (prije svega natpis). Ipak ću navesti neke momente koji bi mogli pomoći da se vjerojatno preciznije odredi vrijeme nastanka tih grupa. Tako bi spomenici treće grupe činili prvu fazu na oltarskoj pregradi iz Crkvine, a spomenici prve grupe treću fazu.

Već sam gore spominjao da istovremenim s ulomcima iz treće grupe valja smatrati i dijelove ambona iz Crkvine. Objekt na Crkvini, nesumnjivo veoma važan, imao je među ostalim namještajem u IX st. već i monumentalni šesterostrani ciborij.²³ Može se pretpostaviti da je već od IX st. morao postojati i ambon. Dijelovi nekoga drugog ambona iz Crkvine nisu nam poznati. Ulomak prsobrana ambona ima svojstvo koje treba uočiti. Na njemu je isklesan križ postavljen na ravnu, potpuno neukrašenu plohu isto tako kao i na krstionici iz Nina sa spomenom kneza Višeslava. Ostatak križa na ambonu istih je osobina kao onaj na krstionici. To svakako navodi na raniju dataciju ambona.

Za određivanje vremena nastanka zabata prve i treće grupe mogao bi biti presudan i natpis na ulomku broj 3: (S)ALUTIS OBRVCTA SED NVNC AVTEM za koji Stjepan Gunjača predlaže ovakvo rješenje i čitanje: ...tis OBRVCTA (pogrešno za obruta?) SED NVNC AVTEM (renovata...) (sc. ecclesia? ili domus Dei?).²⁴

Kod ovakvog čitanja imamo podatak da se nekada nešto rušilo (crkva ili čak sama pregrada op. N. J.), a sada se opet obnovilo. Prihvatimo li ovo objašnjenje, teško da bi spomenici prve grupe na koju se odnosi taj natpis mogli pripadati najstarijoj oltarnoj pregradi na Crkvini jer nam sam natpis kaže da se sada obnovilo ono što je nekada bilo srušeno. Dozvat ću na kraju u pomoć još jednu činjenicu koja, naravno, ne mora biti argumenat ali je simptomatična poslije ovakve kronologije. Zabati koje sam odredio kao mlađe (grupe prva i druga) mnogo su bolje sačuvani od onih koje sam odredio kao starije. Od predložene najstarije grupe (treća grupa) sačuvana su samo dva ulomka. To, naravno, ne mora biti presudno, kao ni ostali navodi datiranja prve i treće grupe, ali sam smatrao da je korisno iznijeti i najmanju primjedbku koja bi pomogla pri njihovu kronološkom razvrstavanju, iako na toj dataciji ne mogu insistirati, te za prvu i treću grupu predlažem oprezniju dataciju — ranije od XI st.

Svrha je bila odrediti broj intervencija na oltarskoj pregradi, a njih je bilo, kako se čini, najmanje četiri u razdoblju od dva i po ili tri stoljeća.

¹ S. Gunjača, Revizija iskopina u Biskupiji kod Knina godine 1950, Ljetopis, JAZU 57, Zagreb 1953, str. 25—26.

² Op. cit. vidi tlocrt.

³ F. Radić, Ulomci s jedanaest tegurija oltarskih ciborija i jednog vratnog okvira starohrvatske Bazilike sv. Marije u Biskupiji kod Knina, SHP, god. III, br. II, Knin 1897, str. 54. Tu pod br. 7, 8, 9 donosi tri ulomka ovog zabata i ispravno ih smatra dijelovima istog spomenika.

⁴ Ibidem, str. 54 donosi fotografiju ulomka s križem u središnjem polju.

⁵ F. Bulić, Hrvatski spomenici u kninskoj okolici, Svezak I JAZU, Zagreb 1888, str. 25, donosi ulomak s natpisom ...TIS OBRVCT..., a S. Gunjača, na ulomcima natpisa iz crkve Sv. Marije u Biskupiji nema spomena o knezu Zdeslavu, VAHD LI, Split 1940, str. 198, donosi i druga dva ulomka ovog zabata s ostalim dijelovima natpisa.

⁶ F. Radić, Tegurij starohrvatske biskupske crkve Sv. Marije u Biskupiji kod Knina s plosnorednim Gospinim poprsjem, SHP I, Knin 1895. prvi je objelodanio taj spomenik, a zatim je o njemu često bilo riječi. Pregled literature vidi kod I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960, str. 50.

⁷ Pojedini ulomci ovog zabata objavljavani su dosad. Tako je jedan našao mjesto u Bulićevim hrvatskim spomenicima (op. cit., str. 20), drugi ulomak u S. Gunjače (Radovi na Crkvi u Biskupiji god. 1957, Ljetopis JAZU br. 64, Zagreb 1966, str. 202), a treći isto u S. Gunjače (Rad Muzeja hrvatskih starina u godini 1953, SHP, ser III, sv. 5, Zagreb 1956, str. 212).

⁸ Jedan od tri ulomka objavljen je kod F. Radić, Ulomci s jedanaest tegurija ... str. 55, sl. 12.

⁹ Jedan je ulomak objavljen kod F. Radić, op. cit., str. 55, sl. 13.

¹⁰ Ulomke nešto ispremještane donosi F. Radić, op. cit., str. 52, sl. 1—6.

¹¹ Dva ulomka donosi F. Radić, op. cit., str. 55 i 57, sl. 14 i 35.

¹² Ulomak je prvi objavio S. Gunjača. Na ulomcima ... str. 199, sl. 3, a natpis je citirao i ranije F. Šišić, Priručnik izvora. Zagreb 1914, str. 122.

¹³ Veći ulomak objavljen je kod F. Radić, op. cit., str. 55, sl. 16.

¹⁴ S. Gunjača, Ostaci starohrvatske crkve Sv. Cecilija na Stupovima kod Knina, SHP, ser. III, sv. 5, Zagreb 1956, donosi ih sastavljene s ostalim dijelovima zabata sa Stupova na sl. 15 i 16, ali u tekstu ne spominje da je F. Radić pogrešno atribuirao te spomenike, što onda može dovesti do zablude.

¹⁵ F. Radić, op. cit. str. 57.

¹⁶ Ibidem, str. 55.

¹⁷ Fotografiju grede vidi u S. Gunjača, Četvrta starohrvatska crkva u Biskupiji kod Knina i groblje oko nje, SHP, ser III, sv. 2, Zagreb 1952, sl. 26.

¹⁸ Ibidem, bilj. 5, 6 i 11.

¹⁹ Ulomak ambona donosi Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, str. 49.

²⁰ M. Abramić, Quelques reliefs d'origine ou d'influence byzantine en Dalmatie, Recueil Uspenski, Vol. II, Paris 1932, str. 326; Lj. Karaman, op. cit., str. 113, K. Prijatelj, Skulptura s ljudskim likom iz starohrvatskog doba, SHP, ser. III, br. 3 str. 76—77; I. Petricioli, Pojava romaničke skulpture u Dalmaciji, Zagreb 1960, str. 52—53.

²¹ Lj. Karaman, op. cit., str. 81.

²² K. Prijatelj, op. cit., str. 72 i I. Petricioli, op. cit., str. 54.

²³ S. Gunjača, Novi naučni rezultati u hrvatskoj arheologiji, Zagreb 1958, str. 23, sl. 20.

²⁴ S. Gunjača, Na ulomcima ..., str. 197 i dalje.

GABLES OF THE CANCELLI FROM CRKVINA AT BISKUPIJA NEAR KNIN

By Nikola Jakšić

A quantity of fragments of sacral stone objects has been found at the mediaeval locality called Crkvina at Biskupija near Knin, where the foundations of the early Croatian St. Mary church were discovered. The said fragments bear stylistical characteristics of the mediaeval interlaced plastic art typical during the period between the 9th and 12th centuries. Among those numerous fragments we have found some parts of the tympanums that once stood above the passages through the iconostasis. The ground-plan of the Crkvina locality shows that the church had a nave and two aisles so that there were three passages through the iconostasis to the shrine. This also means that there were three gables. At Crkvina, however, fragments have been excavated pertaining to twelve gables. According to their number, we may conclude that the iconostasis was changed or renewed several times. Here is an attempt at grouping the gables making a whole of the iconostasis in various stages.

The analysis of individual decorative elements on the gables of respective fragments — hooks, crosses, braids, birds, palmettes and the like — yields the following situation: the first group comprises the gables Nos. 1, 2 and 3 (T. I), the second group comprises the gables Nos. 4, 5 and 6 (T. II), the third group comprises the fragments Nos. 7 and 8 (T. III, fig. 1 and 2) the fourth group comprises the gables Nos. 9, 10 and 11 (T. IV fig. 1, 2 and 3). The fragment No. 12 (T-IV, fig. 4) is not possible to be associated with any group of gables.

The gable No. 4 (T. II, fig. 1) is the only one that has been more precisely dated in the literature, viz. the second half of the 11th century, which fact made it possible to date the whole of the second group (T. II).

The gables Nos. 9, 10 and 11 (T. IV, fig. 1, 2, 3) I propose to date in the second half of the 9th century, since they have stylistical properties similar to the gable from Šopot near Benkovac (T. IV, fig. 4) which has been considered to belong to the time of the Croatian prince Branimir.

It has not been possible for the gables Nos. 1, 2 and 3 to assign them to the first stage, since the inscription on the gable No. 3 (T. I, fig. 3) says about the renewal of something that was pulled down (a church or the iconostasis itself).

As the Church of St. Mary at Biskupija was erected as early as in the beginning of the 9th century, we cannot help assigning the fragments Nos. 7 and 8 (T. III, fig. 1 and 2) to that century. The first change happened during the second half of the 9th century (T. IV, fig. 1, 2 and 3). According to that fact, the gables 1, 2 and 3 (T. I) should be considered from that time, however before the 11th century, when the last change occurred (the gables Nos. 4, 5 and 6, T. II).

The dating of gables in the 9th and 10th centuries may be somewhat speculative (perhaps another order is also possible), but at any rate the fact remains that at least four times considerable interventions took place at the iconostasis in the church at Crkvina near Biskupija.